

STEFFEN JÖHNCKE

I DEN GODE SAGS TJENESTE?

Om antropologi, stofbrugere og lodrette forbindelser

Som en slags appetitvækker for nærværende nummer af *Tidsskriftet Antropologi* efter-lyser Christian Groes-Green (2000) i en „Position“ i *Tidsskriftet Antropologi* nr. 42 en mere kritisk og engageret antropologi. Han henviser til en artikel af Roy Rappaport (1994) som anbefaler antropologien at „fastholde sin holistiske og participative indstilling“ på en sådan måde at deltagelse gøres mere radikal end blot en metode til dataindsamling: „Nemlig et princip, som henviser til en medborgerlig forpligtelse til at tage del i løsningen af konflikter eller problemer, som stiller sig i det studerede samfund. Kun sådan bliver antropologien vedkommende og ukynisk“ (Groes-Green 2000:106). Det er i sammenhængen væsentligt at der ikke lægges op til en skelnen mellem en anvendt, praktisk orienteret antropologi, der bør være således engageret, og en ikke-anvendt eller grundforskningsorienteret antropologi, der bør undlade at være det. Tværtimod anføres diskussionen som en udfordring for faget som helhed. Groes-Green peger på hvordan en antropologi med vilje og mod til et større engagement over for verdens problemer og uretfærdigheder også kan være vejen til teoretiske landvindinger.

Dette synspunkt, at der for begge deles skyld er behov for bedre at forbinde antropologisk teori og praktisk handling, og at antropologi kan og bør bidrage mere til at løse samfundsproblemer, er blevet fremført med regelmæssighed gennem hele fagets historie (se fx Malinowski 1929; Arensberg 1947; Nadel 1953; Hymes 1972; Huizer & Mannheim 1979; Wright 1995; Smith 1999; Goldschmidt 2001), med de variationer som forskellige historiske omstændigheder og politiske standpunkter betinger. At der er tale om en tilbagevendende diskussion gør den ikke just mindre relevant, men kan tages som udtryk for at det ikke ligger ligefor at definere og opnå konsensus om hvad antropologisk problemløsning egentlig er for noget. Fra en antropologisk betragtning kan udfordringen nemlig vanskeligt kun gælde at finde gode løsninger, for det må også i sig selv undersøges *hvordan* noget bliver defineret som en „konflikt eller problem i det studerede samfund“.

I artiklen her¹ ønsker jeg at bidrage til denne diskussion med baggrund i mit arbejde med forskellige praktisk orienterede undersøgelser af metadonbehandling og andre sociale indsatser for stofbrugere² i Danmark, udført som ansat ved eller konsulent for offentlige myndigheder. Der tages afsæt i den nævnte betragtning at antropologisk indsigt ganske vist kan have nytte og relevans med hensyn til anvisningen af bedre løsninger, men at antropologen kan bidrage med bredere perspektiver ved en kritisk undersøgelse

af hvordan problemerne overhovedet er defineret (Whyte 1999). Under indtryk af temaet „Kritik“ ønsker jeg at se på forholdet mellem forskellige former for kritiske analyser og antropologens engagement – netop med begge dette ords betydninger „ansættelse“ og „deltagelse“. I dette perspektiv er det ikke samfundskritik i sig selv der er målet, men at nå en kritik med praktisk relevans på kortere eller længere sigt. Det overvejes hvordan også mere fundamentale – eller med Groes-Greens ord: *radikale* – former for kritik i den forbindelse kan høre med til antropologens intellektuelle forpligtelse. Dette betragtes imidlertid her mere som et spørgsmål om antropologens forvaltning af sin professionelle rolle – antropologi betragtet som et *fag* – snarere end en forestilling om at antropologi skal være bærer af en *sag*, fx at man bør udvikle et bestemt normativt standpunkt og politisk engagement som Groes-Green (2000:106) efterlyser. Til denne diskussion knyttes nogle kommentarer i slutningen af artiklen.

Behandlingserfaringer

I 1996-97 var jeg ansat ca. 2 år i Københavns Kommune³ til at foretage en større og en række mindre undersøgelser – gennemgående defineret som „evalueringer“ eller „brugersundersøgelser“ – af stofmisbrugsbehandling. „Antropolog“ var nævnt blandt de uddannelser man havde i tankerne da jobbet blev annonceret som (til at begynde med) en 1-årig stilling som „evaluator“. Baggrunden for initiativet var en beslutning fra 1992 om at de fire centrale institutioner for behandling, som Københavns Kommune på det tidspunkt oprettede, skulle evalueres efter fire år. „En evaluering“ udgør imidlertid ikke nogen entydig opgavebeskrivelse, og det blev desuden efterhånden klart for mig at der var tale om forskelligartede forventninger inden for organisationen til hvordan opgaven skulle gribes an, selvom man på et umiddelbart plan var enige om at det var „brugernes synspunkter“ der skulle fokuseres på. På dette tidspunkt var såkaldte „brugersundersøgelser“ kraftigt på vej frem i den offentlige social- og sundhedssektor i Danmark, og det har de været lige siden. Én særligt fremherskende udgave heraf har været de såkaldte „brugertilfredshedsundersøgelser“, med deres mere eller (ofte) mindre velafklarede opfattelser af hvad „tilfredshed“ er for noget, hvad det udtrykker, hvordan det kan måles, og hvad det så kan bruges til (Timm 1994, 1997). I dele af Socialdirektoratet var der klare forventninger til at min undersøgelse ville lægge sig i dette spor, ikke mindst fordi kommunen for nylig havde ladet et konsulentfirma udarbejde en større spørgeskemamodel for denne type arbejde. De ansatte på fagområdet var imidlertid mere interesserede i at den nyansatte antropolog gik ud og fik et indblik i, hvad brugerne syntes var vigtigt for en vurdering af behandlingen – et spadestik dybere end „tilfredshed/utilfredshed“. Det vil ikke være overraskende for dette tidsskrifts læsere at dette også faldt bedre i tråd med antropologens egen forståelse af opgaven. Andre spørgsmål forblev imidlertid åbne og ubesvarede: Såsom hvordan man skulle forstå sin faglighed i forhold til de ændringsprocesser (læs: markedsgørelsen) som den offentlige sektor gennemgår, og hvortil omdefineringen af landets borgere og systemets klienter til at være „brugere“ (læs: kunder i butikken) bestemt hører. Også til dette vendes der tilbage i afslutningen af artiklen.

Min første rapport om stofmisbrugsbehandling (Jöhncke 1997) byggede på knap et par måneders deltagerobservation og interview med 40 stofbrugere der var indskrevet i behandling på de fire centre. Næsten alle var på det tidspunkt i ambulans behandling med

metadon⁴ som var en af centrene hovedopgaver. Desuden rummer rapporten resultaterne af en mindre spørgeskemaundersøgelse til centrene personale, med udgangspunkt i de problemstillinger som brugerne havde rejst. Endelig er der en diskussion af det baggrundsmateriale, de beslutninger og regelsæt der knyttede sig til institutionernes virke med hensyn til metadonbehandling.

Det ligger uden for denne artikels sigte at redegøre udtømmende for resultaterne af arbejdet,⁵ men nogle pointer skal nævnes. Rapporten rummer en problematisering af visse modstridende krav til behandlingen om på den ene side hjælp og rådgivning, karakteriseret ved forventninger om tillid og åbenhed, og på den anden side kontrol, udtrykt bl.a. ved overvågning af brugernes adfærd og indtagelse af metadon, og kontrol med deres misbrug gennem urinprøver. Det beskrives hvordan behandlingen er fanget imellem modstridende hensyn til en ambition om nedtrapning (metadon som en kort overgang) og en ambition om at holde brugerne fri for stoftrang og misbrug (metadon som en muligvis langvarig løsning), og den uafklarethed og udsathed brugerne befinder sig i på den baggrund. Selv efter lang tids metadonbehandling oplever brugerne tildelingen som sårbar, fordi den principielt sker på grundlag af personalets løbende vurdering af dens berettigelse. Det har oplagt indflydelse på interaktionen mellem parterne. Diagnosen „stofmisbruger“ fungerer i praksis som en *homogeniserende* karakteristik: Der skabes et ensartet kategori ud af den mangfoldighed af forskelle, stofbrugerne repræsenterer. Den har også en *totaliserende* virkning i kraft af en tilbøjelighed til at tilsidesætte andre aspekter af personens liv: Alle andre sociale identiteter og handlinger sættes i skyggen – at vedkommende er „misbruger“ bliver det væsentligste at vide, og det givne omdrejningspunkt for enhver hjælpeindsats. Derfor tøver systemet med at sætte andre sociale tiltag (fx uddannelse, aktivering) i værk mens metadonbehandlingen står på, selvom en tilpasset metadondosis hverken forhindrer læring eller arbejde.

Endelig peges der i rapporten på sammenhænge mellem disse problemer og en grundlæggende modvilje i systemet mod at acceptere metadon som et konkret middel i behandlingen af stofbrugere. Metadon har en tvetydig status: dels som „medicin mod at blive syg“, dvs. abstinent, dels som repræsentant for de uønskede stoffer og muligheden for at blive påvirket. Nødvendigheden af at kontrollere metadonen, og store dele af ramme- og regelsætningen af ordinationen, udleveringen og indtagelsen af den, kan på den baggrund ses som forsøg på at inddæmme og *besværg* dens „farlighed“ snarere end at være bevisligt effektive behandlingstiltag i sig selv.

Reaktioner – og en lærestreg

Reaktionerne på rapporten varierede blandt de forskellige aktører i behandlingssystemet – administratorer, behandlere og brugere – og der har været forskellige vurderinger af hvad man kunne gøre ved problemerne, om overhovedet noget. Eftersom jeg fortsatte med at arbejde på området kunne jeg i de følgende år genkende, at problemerne som rapporten rejste faktisk var centrale og generelle, og de har været genstand for debat i forskellige sammenhænge. Rapporten har altså ramt ind i, og i et vist omfang kunnet formulere eller sammenfatte, nogle udbredte problemstillinger og erfaringer.

Det er dog et andet aspekt jeg her vil opholde mig ved, nemlig hvad det var for dele af rapporten der gav anledning til de kraftigste reaktioner. Interessant nok var det nemlig ikke den til tider meget vidtgående og detaljerede kritik af behandlingen, som nogle af

brugerne i rapporten udtrykte, der gav anledning til protester eller selvforsvar hos de ansvarlige for institutionerne og kommunens politik. For nogle vedkommende utvivlsomt fordi man var enig eller simpelthen tog kritikken til sig. For andres vedkommende snarere fordi man grundlæggende betvivlede brugernes evne til at vurdere behandlingen. Af samme grund lå der en vigtig opgave hos antropologen i at fremstille kritikken som forståelig og relevant: at formidle den som udtryk for generelle forhold, og ikke individuelt kværlanteri. Atter andres reaktioner vidnede snarere om at formålet med at lave brugerundersøgelser ikke er at finde ud af hvad brugerne mener, for at *bruge* det til noget: Formålet er snarere *selve det* at spørge dem, hvad enten man ser det som et „pædagogisk redskab“ eller som en måde at „komme tæt på borgerne“ på: Det er er de adspurgte der skal opleve sig ansvarliggjorte og inddragede – der følger ingen forpligtelse for andre til at rette sig efter deres udsagn.

Den kritik der derimod gav anledning til ubekvemhed i dele af Socialdirektoratet, var de dele af rapporten hvori den problematiske *modvillighed over for metadon* blev sporet som en gennemgående figur lige fra Sundhedsstyrelsens cirkulære om metadonbehandling, over statslige og kommunale rapporter, redegørelser og krav til institutionerne, til medarbejdernes holdninger og brugernes daglige erfaringer med konflikter og usikkerhed i behandlingen. Ifølge rapporten var det altså ikke kun hos brugerne eller personalet, man skulle lede efter problemer, men også se på holdninger andre steder og disses gennemslag i praksis. Men påpegnning af den slags vertikale sammenhænge (Nader 1980) kan være direkte pinlig, fordi den indskrives „helt uvedkommende“ niveauer i analysen, nemlig de ansvarlige politikere, embedsmænd og institutionsfolk – foruden evt. andre aktører såsom forskere og pressionsgrupper (fx pårørendeorganisationer). *Hvor* pinlig denne analyse var, dæmrede kun langsomt for den ihærdige antropolog. Det var jo *overhovedet* ikke det jeg var blevet bedt om at kigge på – kunne jeg ikke bare holde mig til brugerne?

Videnspolitik

Indsigt i den form for institutionel og samfundsmæssig *videnspolitik* der her kom til syne, er en central og professionel udfordring for den praktisk arbejdende antropolog. Med videnspolitik menes her det forhold at viden – herunder naturligvis antropologisk viden – udfolder sig i konkrete sociale sammenhænge af positionerede interesser og stridigheder om retten til at definere sandheder og nødvendigheder (fx i form af „problemer“ og „løsninger“). Det er oplagt at dette kan erfares på en meget direkte måde af den praktisk arbejdende antropolog. Men for ret at kunne begribe hvad ens egne beskrivelser kan komme til at betyde i praksis – i den forstand at *praktisk betydning* skabes af dem der læser, fortolker og agerer på hvad man skriver, og dermed afhænger af deres positioner og interesser – er det værd at se nærmere på de sammenhænge ens arbejde indgår i. De vertikale sammenhænge er ikke de mindst interessante: nemlig de ofte skjulte relationer der forbinder forskellige niveauer i samfundet med hinanden – her fx relationen mellem de overlæger og forvaltere der formulerer Sundhedsstyrelsens cirkulærer, og de stofbrugere der baserer deres hverdagsliv på tildelingen af metadon.

I indledningen til deres bog *Anthropology of Policy* peger de engelske antropologer Cris Shore og Susan Wright (1997) på hvordan den definerede offentlige politik på et område ikke blot kan overtages som den givne ramme om en antropologisk undersøgelse; snarere må den betragtes som en egnet genstand for etnografisk granskning i sig

selv. Om de vertikale sammenhænge på et sådant felt siger de amerikanske antropologer Pertti Peltto og Jean Schensul:

Etnografisk forskning i politikker og deltagelse i programmer, der skal implementere politik, drejer sig væsentligst om mikro-niveauet, praktisk taget per definition. Men vores eksempler [om handicappede børns skolegang og sundhedsprogrammer for etniske minoriteter] illustrerer den strategiske vigtighed af forskning i *forbindelserne* til politiske processer på makro-niveau. En vigtig del af forskningen i politik på et givet lokalt felt er analysen af hvordan politikker og processer på makro-niveau indvirker på de lokale rammer for handling (Peltto & Schensul 1987:527, orig. kursiv).

Snarere end at forudsætte at det udelukkende handler om en „indvirkning“ oppefra-og-ned – hvilket givetvis er én vigtig forbindelseslinje – er det dog også værd at beskæftige sig mere åbent med hvordan bestemte betydninger og forståelser af virkeligheden former sig og kan være omstridt eller fastlåst i relationerne mellem de forskellige positioner. En skelnen mellem „mikro-“ og „makroniveauer“ er heller ikke nødvendigvis til stor hjælp her: Pointen er snarere at der er konkrete sociale aktører involveret, som kan have større eller mindre indflydelse på de lokale videnspolitiske forhold, og bestemte perspektiver og interesser kan blive gjort gældende med større eller mindre succes. Indfaldsvinklen kan med fordel være en analyse af disse magtforhold i en foucaultsk (Foucault 1980) hellere end i en traditionel politologisk forstand: Hvordan magt allestedsnærværende udfolder sig i social praksis og asymmetriske sociale relationer, i stedet for at være et spørgsmål om hvem der „har“ magt, med hvilken ret eller uret de har den, og hvor godt de „implementerer“ den. „Politiske processer“ foregår ikke kun „på makroniveau“, som Peltto og Schensul nævner, men er en del af social praksis på og imellem alle niveauer.

Der er således særlige videnspolitiske omstændigheder og spændinger i enhver etnografisk situation, hvilket både har direkte betydning for den antropologiske praksis og kan anskues som en del af det etnografiske felt i sig selv. Hertil kommer at antropologer som faggruppe betragtet naturligvis ikke er uden indflydelse på hvordan antropologisk viden kan blive opfattet. Det begynder således med os selv: Hvad er det vi hævder der karakteriserer antropologisk viden? Hvad og hvem er denne vidensform særligt velegnet til at sige noget om? Antropologer er i høj grad med til at sætte de begrebsmæssige og teoretiske rammer *og begrænsninger* for deres egen praktiske virksomhed. Det er dette spor der skal følges her.

Anvendelig kritik

I forhold til eksemplet med brugerundersøgelsen ovenfor er det vigtigt at slå fast, at det ikke var den kritiske indstilling i sig selv der blev pinlig. Tværtimod er der i udgangspunktet tæt sammenhæng mellem praktisk anvendelighed og kritisk stillingtagen: Hvis man betragter samfundskritik i bred forstand som bestræbelsen på at anlægge et undersøgende blik med øje for begrænsninger eller urimeligheder i den måde hvorpå bestemte sociale aktiviteter eller livsbetingelser former sig, så er antropologens evne til at levere kritik vel grundlaget for overhovedet at tro på at han/hun er værd at spørge eller endog ansætte og har noget anvendeligt at komme med: At der ville være perspektiver, problemstillinger og modsætningsforhold man ville overse uden antropologisk medvirken;

nogle spørgsmål og antagelser der ikke ville blive gået efter i sømmene; og måske nogle ideer og løsninger man ikke ville være nået frem til. Hvis det ikke var det, antropologer kunne bidrage med, kunne man jo spare sig udgiften til dem.

Denne forståelse af kritik er bærende i megen litteratur om anvendt antropologi (se fx Ervin 2000). Således skriver også Ronald Cohen (1987:155): „Social kritik og anvendt antropologi er uløseligt sammenflettede, medmindre vi melder os helt ud. Og på dén vej ligger spytlikkeri eller dogmatisme.“ Med betegnelserne „spytlikkeri eller dogmatisme“ lægges afstand til antropologi der er henholdsvis ikke-kritisk eller ikke-anvendelig på grund af for lille eller for stor afstand til de problemer-og-løsninger, der udfolder sig i verden.

Anvendeligheden af antropologisk kritik ligger imidlertid ikke i at antropologer nødvendigvis skaber fuldkommen *unikke* indsigter, som intet andet fag ville kunne nærme sig. Det er snarere et spørgsmål om at antropologen kan bidrage ved at være *anderledes*, ved at skabe en *anden slags* beskrivelse af det der foregår. Til forskel fra fx medicin, ingeniørkunst, psykologi, økonomi og teologi har antropologi ikke sit eget, veldefinerede og samfundsmæssigt sanktionerede udfoldelsesområde i praksis: At være antropolog er ingen embedseksamen, selvom antropologer i praksis finder mange former for beskæftigelse. Hovedformålet med den antropologiske uddannelse er fortsat at lære at lave empiriske undersøgelser (for nu ikke at kalde alting for „forskning“) – til at se, høre, spørge, tænke osv. på kvalificerede måder, og til at bearbejde materialet og fremstille resultaterne med rettidig, teoretisk omhu. Det er indtrykket at mange antropologer fortsat gerne vil begrænse sig til dette. At strække sig til at give anbefalinger og handlingsanvisninger til dem der arbejder praktisk og politisk med samfundsproblemer, synes en del antropologer fortsat at betragte som en overskridelse af deres rolle og kompetence. Til gengæld lader antropologi – i kraft af evnen til at anlægge nye synsvinkler og spørgsmål – sig anvende på hvilket som helst samfundsmæssigt anliggende. Faktisk forekommer netop dette at være en gængs begrundelse for interessen i at engagere antropologer: De forventes at „se på tingene med friske øjne“. Hvor længe denne interesse varer ved, og hvor længe antropologi vil blive betragtet som „et frisk pust“ efterhånden som antropologiske indfaldsvinkler og traditionelle metoder er blevet alle fags eje, er så et andet spørgsmål.

Konstruktiv og radikal kritik

Men hensyn til kritiske, antropologiske undersøgelser af offentlige politik-områder vil det være hensigtsmæssigt at skelne mellem en *konstruktiv* og en *radikal* form for kritik. Disse skal forstås som idealtypiske størrelser der formentlig ofte vil optræde samtidig eller med varierende tyngde i forskellige undersøgelser, men som det ikke desto mindre vil være nyttigt at forsøge at holde analytisk adskilt. I eksemplet med brugerundersøgelsen i stofbehandling kan man tale om at den del af analysen, der beskrev oplevede problemer i behandlingen, var konstruktiv – i det mindste i betydningen „debatfremmende“, mens den del, der beskrev videre politiske sammenhænge, var radikal, endda i grænseoverskridende grad for nogle aktører, selvom andre nok vil synes at den lyder meget rimelig og ligetil. Men hvad ligger der da i den forskel?

Det fremgår af beskrivelsen i foregående afsnit af anvendelsen af antropologisk viden at det fordres at man i hovedsagen leverer kritik af den konstruktive variant. De kritiske perspektiver man anlægger, skal realistisk set kunne omsættes ret umiddelbart i praksis

og være nyttige for at forbedre eller fremme den praktiske og politiske problemløsning, eventuelt ved at vise nye muligheder. Denne konstruktive kritik må således udtrykkes *inden for* de eksisterende politiske, administrative og (som regel) økonomiske rammer, og kan dermed siges at *styrke* disse rammer – på godt og ondt. Det ligger i ordet at den konstruktive kritik sigter mod at *bygge videre* og forbedre de allerede eksisterende rammer og arrangementer, og ikke forkaste dem – i hvert fald ikke på kort sigt.

Den radikale kritik sigter derimod mod at stille de mere fundamentale spørgsmål fx om de ideologiske antagelser, politiske selvfølgheder og kulturelle normer der regeres og administreres på grundlag af. Denne kritik vil i sidste instans kunne bidrage – igen på godt og ondt – til at destabilisere eller delegitimere den førte politik ved at udfordre ikke bare den aktuelle tilrettelæggelse af politiske indsatser, men de grundlæggende konstruktioner som de hviler på.

Et formentlig nogenlunde velkendt eksempel på denne skelnen mellem konstruktiv og radikal kritik i antropologien går mellem forskellige former for engagement i bistandsprojekter i udviklingslande. (Se fx diskussionerne i Grillo 1985; Hobart 1993; Gardner & Lewis 1996). På den ene side er der udviklingsantropologi (eng.: development anthropology) som har til formål at fremme udviklingsprojekters gennemførelse og succes, ved at bidrage med antropologisk viden om lokale sociale forhold og kulturelle forudsætninger af betydning for bistandsarbejdets proces og resultater. På den anden side er der antropologiske undersøgelser af udvikling (eng.: anthropology of development) som kritisk undersøger hvad „udvikling“ overhovedet er for en ideologisk forestilling, hvem der forstår hvad med denne idé, hvordan den kommer til praktisk udfoldelse i forskellige organisatoriske og politiske sammenhænge, og med hvilke – ikke mindst negative – konsekvenser. En nyklassiker her er Ferguson (1990).

Også på et andet betydeligt område hvor man søger at anvende antropologisk viden i praksis, nemlig den medicinske antropologi, synes denne skelnen at være relevant. Således beskriver Rhodes (1996:165) en forskel mellem „klinisk anvendt“ og „kritisk“ medicinsk antropologi, hvor den førstnævnte søger at nyttiggøre sig med antropologisk indsigt til løsning af kliniske, biomedicinske problemer, mens den sidstnævnte „definerer sig ud fra et fokus på de politiske og økonomiske kræfter på makro-niveau der skaber det medicinske system og bestemmer karakteren og omfanget af dets virkninger“ (ibid.). De to indfaldsvinkler er ikke nødvendigvis *modsatninger* i snæver forstand, og mange undersøgelser vil ifølge Rhodes ikke kunne henføres klart til kun den ene eller anden af disse to typer.

Disse overvejelser sætter igen fokus på den centrale udfordring der blev nævnt ovenfor: Hvordan vi forholder os som praktisk arbejdende antropologer til de administrative, professionelle og videnskæssige formationer – det være sig i socialforsorg, udviklingsbistand eller medicin – som vi på én gang fungerer „inden for“ og undersøger „udefra“. Som nævnt er der absolut ikke vandtætte skodder mellem de to former for antropologisk arbejde, og mange antropologer vil have erfaring med begge dele uden at det behøver at blive til en konflikt. Hensigten i det foregående har da heller ikke været at anbefale den ene form for arbejde fremfor den anden. Hensigten har derimod været at illustrere at konstruktiv kritik rummer muligheden for radikal kritik – ikke ved at man går hårdere og mere sammenbidt til værks, men ved at man foretager en teoretisk begrundet udvidelse af den etnografiske felt. Det er som nævnt en udvidelse der ikke mindst omfatter et blik for den lokale videnspolitik, og dermed for de magtforhold der gør sig gældende, og som

man selv er omfattet af.

Grænser for etnografi?

Som det blev belyst i eksemplet, kan den radikale form for kritik – eller bare udsigten til den – meget vel blive mødt med modstand fra dem der ikke har nogen interesse i at se sig selv blive underkastet granskning og indskrevet i en analyse af magt og videnspolitik. Magtrelationer kommer således også til udtryk ved hvem det er, forskningen har adgang til at studere og hvordan; fra hvilke positioner der effektivt kan blokeres for forskerens adgang, og hvem der effektivt kan modsætte sig at blive gjort til objekt, og dermed hindre den „teoretisk begrundede udvidelse af den etnografiske felt“ der foreslås ovenfor. Dette rummer meget væsentlige overvejelser om hvilke magtfuldt definerede udsnit af verden vi reelt har adgang til at basere antropologiske og andre samfundsvidenskabelige beskrivelser på.

Det er imidlertid en anden form for grænser for etnografi, sporet i denne artikel lægger op til at følge: Næmlig risikoen for at antropologer og andre samfundsforskere *selv* er med til at *indsnævre* det analytiske potentiale i det etnografiske materiale, de dog har adgang til, ved kun at skabe beskrivelser af de „grupper“ der primært fokuseres på, i stedet for at have øje for sammenhængene mellem disse „grupper“ og resten af samfundet (Olwig 2002). En række eksempler vil illustrere denne observation af hvordan etnografer synes at ville begrænse rækkevidden og implikationerne af deres eget arbejde ud fra temmelig vage forestillinger om at ville „påvirke repræsentationer“, som vi skal se. Først skal vi dog gå lige til bidet på en del af den teoretiske baggrund for denne opfattelse af forskningens rolle og deri inddrage yderligere eksempler fra stofmisbrugsbehandling.

Opfordring til teoretisk selvcensur? Giddens om antropologi

En tekst af den velkendte engelske sociologi-professor Anthony Giddens (1995) tages her som eksemplarisk udtryk for en bestemt problematisk og begrænsende indfaldsvinkel til samfundsforskningens – her eksplicit antropologiens – relevans. Der er tale om en epilogs til bogen *The Future of Anthropology: Its Relevance to the Contemporary World* (Ahmed & Shore 1995), hvori Giddens kommenterer antropologiens muligheder for påny at markere sig som en relevant og nyttig disciplin blandt samfundsvidenskaberne. Overvejende giver Giddens en nedslående vurdering af antropologiens nuværende stand, fordi der ikke synes at være megen gang i selvstændig teoridannelse i faget. På den anden side, hvis vi kan undgå at henfalde til postmodernisme og (foucaultske?) teorier om viden, skal det nok gå. Antropologiens praktiske betydning ligger ikke hovedsageligt i at finde løsninger på bestemte problemer, men i at „skabe nye perspektiver, nye måder at se tingene på“ (op.cit.:277).

Så vidt vil de fleste antropologer formentlig være enige med Giddens: Antropologi skulle gerne være i stand til at komme op med stadig nye spørgsmål, snarere end blot at føje nye svar til de eksisterende. Men ved nærmere eftersyn synes Giddens at have en bestemt og noget snæver opfattelse af hvad „nye perspektiver“ indebærer. Han taler om antropologis relevans i en verden som på den ene side er i hastig forandring, og på

den anden side bl.a. er vidne til „en genopdukken af etnicitet, en genopliven af „stamme-tænkning“ i forskellige former, og den fortsatte betydning af religioner og ritualer“ (op.cit.:275). Giddens opfordrer antropologer til at markere sig igen ved at holde de traditionelle faglige dyder i hævd, hvorved vi også vil kunne bidrage til at skabe en bedre verden. Han siger, i min oversættelse:

Velkendte former for antropologisk arbejde, herunder den klassiske intensive undersøgelse af lokale sociale forhold,⁶ kan ofte have praktisk betydning. Der er talrige eksempler, både i de udviklede og mindre udviklede lande, på at politik iværksat med de bedste hensigter har givet bagslag eller har vist sig at være ødelæggende, fordi man har baseret sig på misforstået eller utilstrækkelig viden om de grupper som var mål for indsatsen (op.cit.: 277).

Jeg vil hævde at denne forståelse rummer en unødvendig afgrænsning af betydningen af antropologisk viden og af de „nye perspektiver“, som er mulige. Som udgangspunktet må man være enig i at den „klassiske intensive undersøgelse af lokale sociale forhold“ – eller feltarbejde, som vi nok vil kalde det – er vigtig. Imidlertid er felten ikke hvad den har været. Det skyldes ikke blot at verden forandrer sig, men at der er voksende enighed blandt antropologer om at felten ikke er en empirisk givet, men en teoretisk konstruktion (Amit 2000; Gupta & Ferguson 1997). Enhver antropologisk undersøgelse er nødsaget til at anlægge perspektiv, fokus og afgrænsninger, og disse bør basere sig på afklarede og løbende teoretisk informerede valg, snarere end mere eller mindre uovervejede antagelser om sociale forholds beskaffenhed. Verden er ikke opdelt i mundrette bidder for os i forvejen – eller rettere: Den opdeling af den sociale verden, som kendetegner vore dagligdags opfattelser, er ikke nødvendigvis den der giver de bedste afgrænsninger af em-piriske felter at undersøge. Det betyder at vi er nødt til at overveje nøje *hvad præcist*, der udgør de relevante „lokale sociale forhold“ i hvert enkelte tilfælde. Det kan meget vel vise sig at givne grupper og lokaliteter er u hensigtsmæssige enheder. Tværtimod vil de interessante spørgsmål måske komme af at kombinere disse størrelser på nye måder (Marcus 1999). Det handler i høj grad om at opdage tilslørede og ikke-øjnefaldende sociale relationer der ikke nødvendigvis er kendetegnet af megen, om overhovedet nogen, direkte social interaktion, eller af former for social interaktion der er spredt i tid og rum, og derfor ikke særlig let kan iagttages. Naders (1980) „vertikale forbindelser“ rinder i hu igen.

Som mit eget arbejde med stofbrugere og behandling har udviklet sig,⁷ har jeg ingen intentioner om at studere stofbrugere som en „gruppe“, hvad det så end måtte indebære, men at undersøge hvordan brugere er genstand for politik og udsat for behandling. Jeg er bl.a. optaget af hvordan ideer om *kontrol* med stofbrugere ikke begrænser sig til politi, domstole og fængsler, men også er et dominerende træk i behandling. Overvågelse og kontrol med brugernes adfærd kan betragtes som integrerede dele af selve behandlingens logik og funktion. En bruger af metadonbehandling beskrev denne kontrol for mig som samfundets daglige påmindelse til ham om, at han var en fiasko – som en grotesk modsætning mellem behandlingens erklærede formål og dens faktiske betydning for hans liv. En almindelig reaktion fra ansatte i behandlingssystemet på denne type indvendinger fra brugerne er at de selv har bragt sig i den situation, og snarere skulle bruge det som tilskyndelse til at blive helt stoffri end til at brokke sig. Således reduceres enhver kritik til et individuelt symptom snarere end at ses som en almen indsigt (Jöhncke 1998b); behandlingen gøres uangribelig.

Men i stedet for at betragte sådanne konflikter alene som udtryk for bestemte institutionelle forhold, har jeg været interesseret i forstå dem i sammenhæng med forestillinger og værdier i det danske samfund som helhed. Behandling ikke bare er en afgrænset, institutionel praksis. Det er en del af et bredere samfundssyn og kollektiv forestillingsverden at behandling er „en god ting“. Eksistensen af behandling er udtryk for hvor „gode“ vi er som samfund betragtet. Stofbrug og behandling er konstrueret som et moralsk modsætningspar, det ubetinget onde over for det ubetinget gode – knyttet sammen i en moralsk helhed som det er utænkeligt at opponere imod: Der er intet ståsted hvorfra man meningsfuldt og forsvarligt kan være „imod behandling“. At „vi“ skal „tilbyde behandling“ til „dem“ er en uangribelig, ideologisk position.

Ud fra denne betragtning er behandling – uanset hvilke positive effekter den har – også en del af et socialt velfærdssystem der konstruerer stofbrugeren som et modbillede på, hvad det vil sige at være en ordentlig borger i dagens Danmark. Eftersom dette opretholdes i socialpolitikken, bliver administrativ og professionel praksis på området mere påtrængende at studere end stofbrugere som en „gruppe“ for sig. For at forstå felten bliver det af afgørende, etnografisk interesse at undersøge hvordan politik på dette felt udformes og udøves (Shore & Wright 1997). Dette bringer mig til det næste led i indvendingerne imod Giddens' fremstilling af antropologiens praktiske betydning.

Giddens og videnspolitik

Som citeret ovenfor mener Giddens at antropologisk indsigt er nyttig som modvægt mod, hvordan „politik iværksat med de bedste hensigter har givet bagslag eller har vist sig at være ødelæggende, fordi man har baseret sig på misforstået eller utilstrækkelig viden om de grupper som var mål for indsatsen“.

Denne forestilling om at viden *af sig selv* er fremmede for god politik, er formentlig lige så udbredt som den er problematisk. For at udtrykke min kritik så skarpt som muligt: Når politik har vist sig at være „ødelæggende“, er det ikke nødvendigvis på grund af „misforstået eller utilstrækkelig viden“, det kan være på grund af præcis det modsatte. Politikudøvelse er ikke nødvendigvis noget uafvendeligt *godt* fænomen set med mål-gruppernes øjne. Der er heller ikke nødvendigvis tale om nogen *mangel* på viden om disse grupper blandt dem der skaber politikken. *Tværtimod*: Granskningen og beskrivelsen af målgrupper er integrerede dele af selve politikkens mulighedsbetingelser. Disciplinering og kontrol med afvigere og med befolkningsgrupper med defineret behov for udvikling og forandring – alle dem der som regel er målgrupper for politik – *kræver* viden, hvortil antropologi kan bidrage. Der findes ikke nogen iboende uskylighed i viden.

Pointen er naturligvis heller ikke den omvendte, at viden er uafvendeligt skadelig. Pointen er at konstruktionen og brugen af viden er uadskillelige i praksis. Man kan argumentere for at fx psykologi, kriminologi og etnografi har gjort det muligt at forbedre den sociale indsats for stofbrugere. Men det er lige så sandt at de samme fag både har bygget på og bidraget til den opfattelse at stofmisbrugere primært er afvigere med behov for undersøgelse og kontrol eller – eventuelt – større *forståelse*. At være genstand for politik og at være genstand for udforskning er parallelle og som regel samtidige fænomener – hvilket vi vist tør fastslå uden at behøve at tage Foucaults redegørelser for magt

og viden direkte i ed. Hvorvidt mere viden vil føre til bedre politik, kommer an på hvad begge dele betyder, og på hvilket grundlag det skal vurderes. For at udtrykke det skarpt igen: Hvordan kan vi vide at de stadig flere og mere detaljerede beskrivelser af stofbrugeres liv faktisk vil føre til forbedringer i deres sociale situation, snarere end at lede til stadigt mere detaljerede og raffinerede former for kontrol i takt med at mindre og mindre lades uundersøgt? Når etnografer beskriver deres erfaringer for hvordan man når „skjulte populationer“ af stofmisbrugere (Lambert 1990), og når de undersøger stofbrugspraksis og ritualer (Agar 1977), eller brugernes forestillinger om forskellige stoffer og medicin (Goldsmith 1984), bidrager det så til brugernes muligheder for at handle anderledes? Eller muliggør det ikke snarere fx opbygningen af mere strikse og udtømmende kontrolforanstaltninger i behandling og politiarbejde? Effekten afhænger ikke af indholdet af den fremlagte viden i sig selv, men af intentionerne og midlerne hos dem der er i stand til at handle på den. Hvem de er, er der andre ting der afgør.

Selvom etnografisk viden ikke skulle blive anvendt på en så direkte instrumentel og problematisk måde som antydnet her, gælder den overordnede pointe stadig: Hele indfaldsvinklen både bygger på og forstærker den grundlæggende betragtning at det vitterlig er stofbrugere selv der skal undersøges, snarere end de sociale og politiske relationer mellem deres og resten af samfundets liv.

Etnografi som repræsentation og appel

Der findes efterhånden en lang række etnografiske beskrivelser⁸ af stofbrugere og „stofmiljøer“ fra mange forskellige (vestlige) lande. De fleste lægger sig meget vel inden for den forståelse af hvad karakteren af etnografi er, som blev fremlagt med citaterne fra Giddens: Hovedperspektivet er et fokus på stofbrugere som grupper *i sig selv*, fx som særlige „subkulturer“ eller „miljøer“, ligesom forventningerne eller forhåbningerne til forskningen begrænser sig til at de fremlagte beskrivelser vil gøre *gavn af sig selv* ved at formidle viden og derigennem ændre negative opfattelser af stofbrugere eller tale deres sag. Nogle enkelte eksempler må her række til at illustrere dette.

To metodologisk og analytisk glimrende etnografiske studier af kvindelige stofbrugere er Taylors (1993) undersøgelse fra Glasgow og Mahers (1997) fra New York. Begge har gennemført langvarige feltarbejder og har haft talrige kontakter til de pågældende kvinder selv og fulgt deres daglige liv som brugere af hhv. heroin og crack. Mens Taylor lægger vægt på en beskrivelse, der genindsætter kvinder som aktører snarere end blot ser dem som ofre, og understreger at kvinderne handler som reaktion på bestemte betingelser, vil Maher sætte sig ud over modsætningen mellem at betragte kvinderne som ofre hhv. frivillige i livet som stofbrugere. Af de to fokuserer Taylor mest snævert på kvinderne som en særegen gruppe eller subkultur i sig selv – jf. også titlen „a female injecting community“ – mens Maher fremhæver hvordan uligheder i samfundet baseret på køn, klasse og race kan genfindes i stofbrugermiljøerne. Karakteristisk for genren argumenterer begge etnografer imod fordømmelsen og dæmoniseringen af stofbrugere og de negative stereotyper af dem i medier og forskning, og appellerer til større forståelse og accept. Maher anfører det mest direkte, som den allersidste sætning i sin bog (1997:232), her oversat og tilsat kursivering:

Jeg begyndte dette projekt med den faste overbevisning at over for udbredt antipati mod kvindelige stofbrugere, især crack-brugere, var *denne forskning nødvendig for at skaffe et alternativt sæt af repræsentationer*. Jeg fastholder denne overbevisning, og har forsøgt at nå dette beskedne mål uden at skade mine informanter og udsætte dem for yderligere vold.

Eksemplet er karaktistisk for den opfattelse af kritisk etnografi, at den skal erstatte forkerte og skadelige *repræsentationer* med nogle der er bedre og mere nyttige, ofte i betydningen mere nuancerede og i højere grad i stand til at appellere til forståelse og sympati hos omgivelserne: viden og indsigt som modgifte mod afstandtagen og fordømmelse.

Til tider udtrykkes forventningerne til nytten af forskningens resultater endnu mere tilbageholdende og med kun svage eller ingen antydninger af samfundskritiske intentioner. Den svenske sociolog Philip Lalander (2001) opretholder en konsekvent subkultur-indfaldsvinkel i sin detaljerede etnografiske undersøgelse af unge heroinbrugere i Norr-köping.⁹ Om undersøgelsens baggrund siger han bl.a. (op.cit.:254):

Den etiska huvudprincip vi valt att utgå från handlar om att garantera informanternas anonymitet samt, och därigenom, att forskningsresultaten inte kommer att användas emot den undersökta gruppen.

Og lidt senere:

Förhoppningen är att den här boken ska kunna användas för att *bättre förstå hur man ska kunna arbeta med människor* som av en eller annan anledning börjar använda droger på ett sätt som på sikt äventyrar deras och andras hälsa och välbefinnande. *Syftet är alltså gott ur ett etisk perspektiv* (kursivering tilføjet).

Lalander deler med Maher intentionen om ikke at skade den undersøgte gruppe yderligere – i det mindste ikke dem man konkret har haft forbindelse med, informanterne. Men i tillæg hertil håber Lalander at hans arbejde vil være til gavn for dem – et abstrakt „man“ – der „arbejder med“ unge stofbrugere. Lalander identificerer sig ikke med nogen intention om behandling (op.cit.:257), men mener alligevel at hans arbejde kan være til nytte for praktikere. Det er dog vanskeligt at løsrive sig fra det indtryk at bemærkningen mere har et legitimerende sigte, end at den rummer nogen nærmere overvejelse om sammenhængen mellem forskning og offentlig politik. Det interessante for diskussionen her er at man som forsker åbenbart ikke behøver at gøre sig nogen videre overvejelser om de mulige – positive og negative – konsekvenser af sine etnografiske beskrivelser. Man kan henholde sig til at „viden er godt“ når „syftet är gott“.

For fuldstændighedens skyld skal også nævnes et par eksempler på en anden indfaldsvinkel. Bourgois (1995) beskriver indgående livet blandt puertoricanske stofbrugere og -handlende i New York, men med et fast blik for strukturelle årsager til kriminalitet og social elendighed, og fastslår at „... ‘mainstream America’ burde være i stand til at se sig selv i de personer der præsenteres på disse sider, og genkende disse forbindelser“ (op.cit.:326). I sin antropologiske analyse af stofbrugere har Waterston (1993) konsekvent sigte på at forstå deres liv på baggrund af generelle samfundsmæssige omstændigheder: Ikke hvordan stofbrugere er *anderledes end*, men hvordan de lige såvel som alle andre borgere må ses som karakteristiske *udtryk for* samfundslivets og -økonomiens indretning. Hendes udgangsreplik (op.cit.:247) bliver derfor også af en anden slags end Mahers:

Snarere end at fastholde et snævert fokus på 'stoffer', foreslår jeg at vi retter vore anstrengelser mod social handling for at tage fat i dybt indgroede uligheder i form af klasse, race og køn, og foretager en ærlig vurdering af de grundlæggende årsager til sådanne kroniske sociale problemer som stofmisbrug, hjemløshed, 'teenage runaways', fattigdom og følelsen af håbløshed.

Waterston foreslår at stofbrugerne selv inddrages i dette arbejde, selvom de kan være lidt besværlige ... Her drejer det væsentlige sig ikke om sympati og forståelse, men om social retfærdighed.

Fra sag til fag

Hastrup og Elsass diskuterer i en artikel (1990) ideen om „antropologisk advocacy“, dvs. antropologens intervention som fortaler for en bestemt sag, typisk som forsvarer af interesser hos den gruppe mennesker som han eller hun har studeret. De argumenterer for det synspunkt at advocacy ikke kan begrundes af antropologi per se: Man kan ikke udelukkende på *antropologisk* grund afgøre hvem der har *ret* i en social konflikt eller i et politisk spørgsmål. I nærværende artikel har jeg set kritisk på advocacy fra en anden vinkel, nemlig gennem en problematisering af det tilsyneladende „ubetinget gode“ ved at undersøge og *repræsentere* en diskrimineret og ringeagtet gruppe. Det er i denne sammenhæng interessant at Hastrup og Elsass fra deres første modvilje med at påtage sig at advokere faktisk ender med at foreslå en form for antropologisk praksis der kan betragtes som endnu mere vidtgående:

Hvad der fordres af antropologen *som forsker*, ... er at øge folks egen forståelse af sammenhængene, således at de i sidste ende bliver bedre i stand til at tale deres egen sag (op. cit.:306; kursiv tilføjet).

Dette engagement er en forpligtelse der følger af antropologens indsigter og den involvering, han eller hun har haft i menneskers liv: Verden er et moralsk og politisk sted. Engagement er en følge af den videnskabelige *praksis*, nemlig feltarbejde og empiriske undersøgelser i det hele taget, men ikke af antropologi som en bestemt form for videnskabelig erkendelse. Engagement er en *forskningsmæssig implikation* eller som jeg i indledningen foreslog at kalde det: en følge af antropologi som et *fag*. Det fordrer ikke at man indtager noget bestemt normativt standpunkt i forvejen – at man har en *sag* – men at man er parat til at tage del i de normative og politiske diskussioner der følger, herunder at man er villig til at være i tvivl og til at opdage og forandre sine egen holdninger.

Det betyder også at der kan være god grund til at hente inspiration i alternative former for antropologisk praksis, fx aktionsforskning eller *action anthropology* som beskrevet af bl.a. Tax (1958, 1975). Det er en indfaldsvinkel hvor antropologen og medlemmer af et lokalsamfund indgår i et tæt samarbejde med to indbyrdes afhængige og gensidigt forstærkende formål: At identificere påtrængende lokale problemer og deres mulige løsninger, og at opbygge antropologisk indsigt i de lokale forhold og den videre samfundsmæssige kontekst. Man kan sige at dette er et forsøg på at opbygge nogle særlige videnspolitiske betingelser for antropologisk praksis. Tax understreger at dette *ikke* forudsætter stillingtagen på forhånd – tværtimod argumenterer han for en „spar-

sommelighed“ med vurderinger, indtil man har opbygget tilstrækkelig indsigt. Det er et spørgsmål en pragmatisk indstilling, ikke om at afbalancere subjektivitet og objektivitet.

Inddragelsen af „brugere“ og antropologer

Med disse overvejelser in mente kan vi afslutningsvis kaste et nyt blik på fænomenet „brugerundersøgelser“, som denne artikel tog sit empiriske afsæt i. Hvordan skal vi forstå dem som ramme om antropologiske undersøgelser? Hvad er deres historiske og videnspolitiske omstændigheder? Det drejer sig ikke om én gang for alle at godkende eller forkaste brugerundersøgelser som antropolog-egnede opgaver, men om at forstå de sammenhænge der giver dem mening på bestemte måder – så vi i givet fald bedre ved hvad det (også) er, vi er en del af.

Som nævnt i indledningen skal selve omdefineringen af det sociale systems klienter til at være „brugere“ ses i sammenhæng med bredere ændringsprocesser i den offentlige sektor i en tid hvor en generel orientering mod markedet bliver stadig mere fremherskende (Liep 1999). Denne markedsførelse kommer bl.a. til udtryk ved privatisering og udlicitering – hvilket stofmisbrugsbehandling i høj grad har været omfattet af – og en forandring af offentlig politik fra varetagelse af kollektive løsninger for *borgerne* til et spørgsmål om effektiv styring af service til særlige, veldefinerede *målgrupper*. Brugerne er altså først og fremmest „forbrugere“ eller måske snarere „kunder“ hvis meninger man gør klogt i at kende, og hvis „tilfredshed“ bliver en selvindlysende målsætning for forvaltere og politikere – også selvom spørgsmålet kan være helt meningsløst for dem hvis „tilfredshed“ skal måles. Som en stofbruger sagde til mig da vi diskuterede det: „Tja, ‘tilfreds’ – man har jo ikke noget valg!“

Brugerundersøgelsers begrebsmæssige rødder er ikke etnografi, men marketing og management. Den ny-liberale bølge har imidlertid også omfattet lanceringen af en række slagord der umiddelbart må klinge vel i antropologiske øren i betragtning af fagets gængse insisteren på betydningen af lokale sociale og kulturelle omstændigheder: Participation (folkelig deltagelse), nedefra-og-op-perspektiver, medbestemmelse, empowerment, øget brug af kvalitative metoder i projekteringer, evalueringer og analyser. Denne udvikling sker tilsyneladende i alle former for social intervention – i fattige lande hvor det ofte under ét hedder „udvikling“, og i rige lande hvor det kaldes „socialvæsen, sundhed og uddannelse“. På disse områder finder et stigende antal antropologer i disse år beskæftigelse. De kan se deres faglighed bekræftet i muligheden for at være formidlere af folks egne forståelser og interesser, muligheden for at give de ellers tavse stemme og troværdighed, muligheden for at udfolde fagets betragtninger om at indhente og udnytte lokal viden og ressourcer som bedre afsæt for planlægning og politik.

Denne periode kan da med nogen ret betragtes som et kvantitativt gennembrud for „anvendt antropologi“ – en tid vi fortsat er midt i, hvor der både er et øget antal færdiggjaldede antropologer og tilsyneladende øget efterspørgsel efter dem på arbejdsmarkedet. Er vi her vidne til den længe ventede effekt af antropologiens tryglen om at blive taget alvorligt og „kroniske ønske om at være nyttig“? (Wallman i Grillo 1985:28). Og skal dette ses i sammenhæng med et gennembrud for etik, demokratisering og menneskeliggørelse af økonomi og politik? Nogle antropologer holder fast i denne positive version, fx Hirsch & Gellner (2001:2):

... temmelig uafhængigt af hinanden er der inden for forskellige fag sket en opdagelse af 'klientens synspunkt', hvilket kan ses som et aspekt af en voksende demokratisering eller kritik af etablerede magtrelationer. Denne udvikling i humanvidenskaberne afspejler uden tvivl en endnu bredere kulturel demokratisering.

De mener videre at „der er grund til at mene, at etnografi altid vil rumme et element af undergravning“ (ibid.), fordi det ikke lader sig binde og forudsige – og som sådan kan det vendes imod „den modsatrettede tendens [i tiden] til kontrol, måling og kvantificering af resultater“ (ibid.).

I en anden optik er der imidlertid ikke tale om to modsatrettede tendenser: etnografi lader sig netop knytte til dominerende diskurser i tiden, og er omfattet af et gennembrud for forandringer i global økonomisk kultur, knyttet til opdagelsen af skjulte potentialer for indtjening (og offentlige besparelser) i sociale relationer og menneskelig kreativitet, hvor intet skal lades uudnyttet. Etnografi kan da være en udvidelse, ikke en undergravning, af statslige redskaber til styring og kontrol. I den sidste fortolkning er det ikke just det kritiske element der står stærkest i antropologiens bidrag:

Antropologisk viden er del af et system af dokumentation, analyse og evaluering der er essentielt for governmentalitet.¹⁰ Denne styrings-rationalitet gennemsyrrer befolkningen og alle institutioner, både inden for og uden for staten (Wright 1995:87).

Dermed kan fænomenerne bag de nævnte slagord sættes i en anden og mindre gunstig belysning: „Nedefra-og-op“ er ikke nyt, men blot en ny betegnelse for den veletablerede tendens til at forskning og viden følger de eksisterende magtrelationer opad og nedad i samfundet. „Empowerment“ er blot en politisk tilforladelig indpakning af mere raffinerede former for subjektivering af og selv-disciplinering hos „brugerne“. Og brugerinddragelse er et styringsinstrument som implementeres oppefra-og-ned under dække af demokratisering, og som er led i en politisk strid der delegitimerer professionelle gruppers autoritet¹¹, udvider det bureaukratiske handlerum, og fastnagler „brugerne“ til bestemte identiteter og institutionelle rammer.

Hvilken af disse forskellige versioner der rummer den *sande* karakteristisk af udviklingen – og dermed den *virkelige* betydning af inddragelsen af antropologer i studiet af „brugeres“ og andre almindelige menneskers liv i den aktuelle nyliberale epoke – lader sig næppe objektivt afgøre. Der er næppe heller tale om kun ét sæt af muligheder og én form for effekt. Det er heller ikke afgørende for at antropologen kan engagere sig i diskussionerne og problemerne i sit felt, og bidrage med *sine* kritiske betragtninger og forslag i den løbende debat, eller medvirke til at skabe en debat hvor der ikke var nogen i forvejen.

I denne artikel har jeg forsøgt at vise hvordan brugen af antropologisk fagkundskab i praktiske sammenhænge giver nogle faglige udfordringer med hensyn til begrebsliggørelsen af etnografisk viden og antropologisk kunnen. Det er diskussioner som jeg håber at have vist har relevans for faget som helhed. Jeg har også villet vise at når vi i dag kan tillade os at betragte antropologi som *et fag* – en profession med et sæt af særlige og almene akademiske færdigheder der kan komme til udfoldelse andre steder end på universiteter – rummer det muligheder der er værd at holde fast i, alle problemer og kompromisser til trods. Det giver mulighed for andre former for kritisk engagement med og i verden end den trang til entydighed og renhed der kan følge af at betragte antropologi som en *sag*,

der på sikker afstand kun kan opfordre verden til at ændre holdning.

Noter

1. En del af materialet i denne artikel er blevet præsenteret ved tidligere lejligheder, og en række ansatte og studerende på Institut for Antropologi takkes for deres kommentarer og kritik – uden at de derved tildeles nogen medskyldighed for denne tekst eller synspunkterne i den.
2. Det er efterhånden blevet alment accepteret at bruge betegnelsen „stofbruger“ (eng.: „drug user“) i stedet for det mere vurderende „stofmisbruger“ og det omstridte „narkoman“. Jeg opretholder imidlertid ikke selv nogen fuldkommen ren linje på dette punkt. Dog undgås her betegnelsen „stofafhængig“ (eng. „drug addict“ eller „drug dependent“), som i højere grad knytter sig til visse individualiserende forklaringer på fænomenet.
3. Ansættelsen var i det daværende Socialdirektorat, stort set svarende til de centrale og styrende dele af den nuværende Familie- og Arbejdsmarkedsforvaltning.
4. Metadon gives som erstatning for den mængde opiat (dvs. opiums-afledt stof, oftest heroin), som vedkommende har opbygget et regelmæssigt brug af, med det formål at modvirke abstinenssymptomer og – mere tvivlsomt – „stoftrang“.
5. For en opsummering, se Jöhncke (1998a).
6. Giddens bruger vendingen „local social arena“.
7. Mit nuværende phd-projekt er et forsøg på analysere disse erfaringer samt nyt materiale fra tiden 1996-2002.
8. „Etnografiske undersøgelser“ bruges her i bred forstand, og refererer således ikke kun til antropologisk forskning, men også feltforskning udført af fx sociologer, kriminologer o.a.
9. Man kan endda få indtryk af, at fraværet af samfundskritik er mere almindeligt i skandinaviske end i engelske og amerikanske beskrivelser af stofbrugere. Lalanders kritiske blik retter sig snarere mod tendenser i ungdomskulturen end mod sociale forhold.
10. Et begreb fra Foucault (1991, se også 1982:224), der henviser til de omfattende regeringspraksisser og -logikker i (vestlige) samfund – den måde, hvorpå sikringen af regeringen og den detaljerede regerbarhed af befolkningen og dens tilstand er et centralt anliggende for statens måde at fungere på. Der findes dog efterhånden mange forskellige fortolkninger og anvendelser af governmentalitet som analytisk begreb.
11. Statsminister Anders Fogh Rasmussens betegnelse „smagsdommere“ illustrerer eksperters svækkende troværdighed.

Litteratur

Agar, Michael H.

1977

Into that Whole Ritual Thing: Ritualistic Drug Use among Urban American Heroin Addicts. I: Brian M. du Toit (ed.): Drugs, Rituals and Altered States of Consciousness. Rotterdam: A.A.Balkema.

- Ahmed, Akbar S. & Cris N. Shore (eds.)
1995 The Future of Anthropology. Its Relevance to the Contemporary World. London: Athlone.
- Amit, Vered (ed.)
2000 Constructing the Field. London: Routledge.
- Arensberg, Conrad M.
1947 Prospect and Retrospect. *Applied Anthropology* 6:1-7.
- Bourgois, Philippe
1995 In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, Ronald
1987 Policy and Social Theory in Anthropology. I: Elizabeth M. Eddy & William L. Partridge (eds.): *Applied Anthropology in America*. 2nd Ed. New York: Columbia University Press.
- Ervin, Alexander M.
2000 *Applied Anthropology. Tools and Perspectives for Contemporary Practice*. Boston: Allyn & Bacon.
- Ferguson, James
1990 The Anti-Politics Machine. 'Development', Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, Michel
1980 [1977] Two Lectures. I: Colin Gordon (ed.): Michel Foucault: Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977. New York: Harvester Wheatsheaf.
1982 Afterword: The Subject and Power. I: Hubert L. Dreyfus & Paul Rabinow (eds.): Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. New York: Harvester Wheatsheaf.
1991 [1978] Governmentality. I: Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (eds.): *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gardner, Katy & David Lewis
1996 *Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge*. London: Pluto Press.
- Giddens, Anthony
1995 Epilogue. Notes on the Future of Anthropology. I: Akbar S. Ahmed & Cris N. Shore (eds.): *The Future of Anthropology. Its Relevance to the Contemporary World*. London: Athlone.
- Goldschmidt, Walter
2001 Notes Toward a Theory of Applied Anthropology. *Human Organization* 60(4):423-9.
- Goldsmith, Douglas S., Dana E. Hunt, Douglas S. Lipton & David L. Strung
1984 Methadone Folklore: Beliefs about Side Effects and Their Impact on Treatment. *Human Organization* 43(4):330-40.
- Grillo, Ralph
1985 *Applied Anthropology in the 1980s: Retrospect and Prospect*. I: Ralph Grillo & Alan Rew (eds.): *Social Anthropology and Development Policy*. London: Tavistock.
- Groes-Green, Christian
2000 Hinsides postmodernismen. Hen imod en kritisk engageret antropologi. *Tidsskriftet Antropologi* 42:105-8.
- Gupta, Akhil & James Ferguson
1997 *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: University of California Press.
- Hastrup, Kirsten & Peter Elsass
1990 Anthropological Advocacy: A Contradiction in Terms? *Current Anthropology* 31(3):301-11.
- Hirsch, Eric & David N. Gellner
2001 Introduction: Ethnography of Organizations and Organizations of Ethnography. I: David N. Gellner & Eric Hirsch (eds.): *Inside Organizations. Anthropologists at Work*. Oxford: Berg.

- Hobart, Mark (ed.)
1993 An Anthropological Critique of Development. The Growth of Ignorance. London: Routledge.
- Huizer, Gerrit & Bruce Mannheim (eds.)
1979 The Politics of Anthropology: From Colonialism and Sexism toward a View from Below. The Haag: Mouton.
- Hymes, Dell (ed.)
1972 Reinventing Anthropology. New York: Pantheon Books.
- Jöhncke, Steffen
1997 Brugererfaringer. Undersøgelse af brugernes erfaringer med behandling i de fire distriktscentre i Københavns Kommunes behandlingssystem for stofmisbrugere 1996-97. Københavns Kommune: Socialdirektoratet.
1998a Metadon – fortsat den modvillige hjælp. Stof 1(3):26-8.
1998b Brugernes kritik: Symptom på afvigelsen eller ressource for behandlingen? Social Kritik 56:60-7.
- Lalander, Philip
2001 Hela världen är din – en bok om unga heroinister. Lund: Studentlitteratur.
- Lambert, Elizabeth Y. (ed.)
1990 The Collection and Interpretation of Data from Hidden Populations. NIDA Research Monograph 98. Rockville: National Institute of Drug Abuse.
- Liep, John
1999 Markedet i vores hoveder. Tidsskriftet Antropologi 40:59-67.
- Maher, Lisa
1997 Sexed Work. Gender, Race, and Resistance in a Brooklyn Drug Market. Oxford: Oxford University Press.
- Malinowski, Bronislaw
1929 Pratical Anthropology. Africa 2(1):22-38.
- Marcus, George E. (ed.)
1999 Critical Anthropology Now. Unexpected Contexts, Shifting Constituencies, Changing Agendas. Santa Fe: School of American Research Press.
- Nadel, Siegfried F.
1953 Anthropology and Modern Life: An Inaugural Lecture, 10 July 1953. Canberra: Australian National University.
- Nader, Laura
1980 The Vertical Slice: Hierarchies and Children. I: Gerald M. Britan & Ronald Cohen (eds.): Hierarchy and Society. Anthropological Perspectives on Bureaucracy. Philadelphia: ISHI.
- Olwig, Karen Fog
2002 Det etnografiske feltarbejde: antropologers arbejdsmark eller faglig slagmark? Norsk Antropologisk Tidsskrift 13(3):111-23.
- Pelto, Pertti J. & Jean J. Schensul
1987 Toward a Framework for Policy Research in Anthropology. I: Elizabeth M. Eddy & William L. Partridge (eds.): Applied Anthropology in America. 2nd Ed. New York: Columbia University Press.
- Rappaport, Roy A.
1994 Humanity's Evolution and Anthropology's Future. I: Robert Borofsky (ed.): Assessing Cultural Anthropology. New York: McGraw-Hill.
- Rhodes, Lorna Amarasingham
1996 Studying Biomedicine as a Cultural System. I: Carolyn F. Sargent & Thomas M. Johnson (eds.): Handbook of Medical Anthropology: Contemporary Theory and Method. Rev. ed.

Westport: Greenwood Press.

- Shore, Cris & Susan Wright (eds.)
1997 Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power.
London: Routledge.
- Smith, Gavin
1999 Confronting the Present. Towards a Politically Engaged Anthropology. Oxford: Berg.
- Tax, Sol
1958 The Fox Project. Human Organization 17(1):17-19.
1975 Action Anthropology. Current Anthropology 16(4):514-17.
- Taylor, Avril
1993 Women Drug Users. An Ethnography of a Female Injecting Community. Oxford: Clarendon Press.
- Timm, Helle
1994 Patienttilfredshedsundersøgelser. Tidsskrift for dansk sundhedsvæsen 70(6):244-9.
1997 Patienten i centrum? Brugerundersøgelser, lægperspektiver og kvalitetsudvikling.
København: DSI, Institut for Sundhedsvæsen.
- Waterston, Alisse
1993 Street Addicts in the Political Economy. Philadelphia: Temple University Press.
- Whyte, Susan R.
1999 Pragmatisme. Akademisk og anvendt. Tidsskriftet Antropologi 40:129-38.
- Wright, Susan
1995 Anthropology: Still the Uncomfortable Discipline? I: Akbar S. Ahmed & Cris N. Shore
(eds.): The Future of Anthropology. Its Relevance to the Contemporary World.
London: Athlone.

